

VÁLASZTÁSOK ÉS KÉNYSZEREK

Sik Domonkos (2014)
Demokratikus kultúra és modernizáció
Állampolgári szocializáció 20 évvel a rendszerváltás után
Budapest: L'Harmattan

A „mire használható a szociológiában az elmélet?” kérdésre adott (rekonstruált) „válaszok” egy olyan skálán helyezhetők el, amelynek, paradox módon *mindkét* végpontja körül a határozott „*semmire!*” válasz található. Az indokok persze nagyon is különböznek: az egyik „*álláspont*” szerint „*semmire, mivel mi a tényeket és a tények közötti valódi kapcsolatokat vizsgáljuk, ehhez nincs szükség spekulációkra*”, míg a másik „*tábor*” szerint „*semmire, mivel a társadalomelmélet művelése önértékkel bír, nincs szüksége arra, hogy az empirikus szociológiának nyújtott szolgáltatásokkal legitimálja magát.*”

Az első bekezdésben nem „csak” azért idéztem fel – némileg átdolgozva – egy korábbi recenzióm (Dupcsik 2013) egyik gondolatát, mert jelen írásnak is ugyanazon szerző a tárgya, hanem azért is, mert Sik Domonkos, korosztályának egyik legtehetségesebb teoretikusaként, már a *Modernizáció ingája* (2012) írásakor is arra törekedett, azóta pedig még nyilvánvalóbban, hogy felderítse: milyen pozíciók elfoglalására képes – vagy „*hivatott*” – a szociológiaelmélet (illetve Sik elmélete konkrétan), analitikusan a fenti skála extremitásai között, „*ténylegesen*” pedig a szociológiai tudástermelés komplexumán belül.

Hosszútávú projektről van szó, ennek ellenére szerzőnk nem kényelmeskedi el a tempót, csak az elmúlt három évben számos publikációja jelent meg. Talán legitim az elfogultságom, ha ezek közül a *socio.hu*-ban megjelent kétrészes tanulmányát emelném ki: a tavalyi utolsó, 4. számban (Sik 2014) megjelent első részben magas elvonatkoztatási szinten mozogva bontja ki az integráció elméletével kapcsolatos nézeteit, majd a jelen számban (Sik 2015) megjelent második részben a kortárs és közelmúlt magyar társadalmáról született empirikus kutatások és középszintű elméletek hozadékát próbálja újraértelmezve egy koherens keretbe illeszteni.

Sik Domonkos itt recenzálandó művében¹ más úton indul el: nem „csak” elemez egy kutatást,² hanem

1 A továbbiakban: *Demokratikus kultúra*; a külön megjelölés nélküli oldalszámok e kötetre vonatkoznak.

2 A családi állampolgári szocializációról szóló kutatás 2009 és 2011 között zajlott, Csáky Mihály vezetésével, az OTKA és az EU FP7

maga is részt vett abban. A kutatók 15 középiskolás fiattal és szüleikkel készítettek félig strukturált interjút, és az ezekből készített esettanulmányok (amelyek említésekor Sik saját, egyedüli szerzősége alatt megjelent tanulmányára hivatkozik, 14) után „4100 végzős középiskolai tanulót kérdez[tek] meg, egy 45 perc hosszú, önkitöltős kérdőív segítségével... régiók és az iskolatípus szerint rétegzett, országosan reprezentatív minta alapján” (14). A szerző többes számból egyes számba vált, amikor arról ír, hogy a „kitöltött kérdőívekből létrehozott adatbázist főkomponens elemzéssel, lineáris regresszióval és klaszteranalízissel elemeztem” (14). Sik tehát, úgy tűnik, elméletész³ indíttatásával együtt is jól integrálódott egy empirikus kutatásba, s így akaratlanul is lehetőséget nyújt a recenzensnek arra, hogy a recenzált mű segítségével demonstrálja: a szociológia gyakorlata minden ízében elmélettől átitatott, kezdve a 1.) paradigmaticusnak tekintett adatgyűjtési technikán, a *kérdészen*, folytatva 2.) a *változók* létrehozásával és 3.) a *változók közötti kapcsolatok értelmezésével*, végezve 4.) az *eredmények beillesztésével* valamely, a vizsgálati terepen túlnyúló hatáskörű értelmezési keretbe. Az ezzel ellentétes nézetekkel szemben a „szociológiai üzem” működésének minden szintjén *folyamatos értelmezési szükséglet mutatkozik*, ami felértékeli az elmélet jelentőségét az üzem egésze szempontjából (még ha a konkrét elméleti művek vagy „*elméletészek*” jelentőségét ez természetesen nem is biztosítja automatikusan. Az 1 → 2 → 3 → 4 láncolat elemeit az elmélet hegeszti... de ez mégsem jó metafora: illeszti össze; vagy talán egy más kifejezést kellene találni, ami érezteti, hogy ez a lánc még annál is több helyen sebezhető, ahogy azt a nyilak száma sugallná.

Ahhoz, hogy hinni tudjunk abban az illúzióban, hogy egy *survey* kérdéseire adott válaszok természetudományos értelemben vett *tényeket* jelenítenek meg, el kell felejtünk a legegyszerűbb kérdésekbe is beépített elméletet. Igaz, ez a „*felejtés*” jelentős részben intézményes: a szociológiai üzem százhusz éves gyakorlata ugyanis gyakran reflektálatlan rutinná tette, hogy például a hajszínre és a cipőméretre nem érdemes rákérdezni, a vagyoni helyzetre és az iskolai végzettségre viszont igen; vagy, ha kamaszokról van szó, akkor a szülők vagyoni helyzetére és iskolai végzettségére. Rutinná vált már az is, hogy nem elég az apa iskolai végzettségére rákérdezni, ahogy a 20. század közepén még hitték; és nem „csak” a korrektség jegyében kell foglalkozni az anya iskolai végzettségével, hanem azért is – a *Demokratikus kultúra* is kimutatja (pl. 47–48)⁴ – mivel az anya és az apa iskolai végzettsége szignifikánsan más-más hatást gyakorolhat és időnként gyakorol is gyermekeikre.

Az operacionalizálás rutinná vált, de azért természetesen speciális szakértelmet kíván a szakmán belül is, mely szakértelemnek a recenzens nem érzi, hogy birtokában lenne – ezért a kutatásban feltett kérdésekkel kapcsolatban egyetlen bártortalan „*laikus*” megjegyzést tenne: őt például zavarba ejtené, ha megkérdeznék tőle, hogy hány könyve van (még a „*körülbelül*” kifejezés beszúrásával együtt is). Számolgatnia kellene, körülbelül hány könyv fér el egy-egy polcán (a sarokpolcokon különösen), s még a becslés után sem tudná, hogy beleszámolhatja-e azokat a könyveket, amelyek az utolsó felújítás óta dobozokban várják a sorsukat az előtérben? Esetleg azokat, amelyektől az elmúlt évtizedekben több körben kénytelen volt helyhiány miatt megválni vagy

támogatásával; a résztvevők közül a *Demokratikus kultúra* Szabó Ildikót és Murányi Istvánt nevesíti, illetve Zakariás Ildikónak fejezi ki köszönetét (10–12).

3 A kifejezés jól illik nyelvújítási nemzeti *hagyományainkhoz*, miközben az alternatívák (a „*teoretikus*” vagy az „*elméletíró*”) nehezebbeknek tűnnek. Javasolom az eddig csak tréfás-szlanges alakként használt *elméletész* kifejezés terminusként való bevezetését a magyar társadalomtudományos diskurzusba.

4 A hivatkozott oldalakon a demokratikus értékekkel való azonosulás különbségeiről volt szó; másutt viszont – éppen ezért – már reflexióra érdemes összefüggés, hogy az antidemokratikus értékek esetében „*a két szülő hatása egyformának bizonyul*” (53).

amely rokonoknál landolt? Arról nem is beszélve, hogy 42 éve könyvtárag valahol, s az általa olvasott könyvek nagy többségét sosem birtokolta, vagy hogy még viszonylag kevés, de tendenciaszerűen gyorsan gyarapodó olvasmányegyüttessel rendelkezik elektronikus formában.

A könyvek száma természetesen nem önmagában érdekes, hanem mint mutató: a kutatók ugyanis a szülők iskolai végzettségének és a könyvek számának kombinációja segítségével kívánták megkonstruálni a „kulturális tőke” kategóriáját (14). Nyilván a kutatók is tudták, hogy a mérce nem tökéletes, de az logikusan hangzik, hogy pusztán az iskolai végzettség – legalábbis napjainkban – erre már nem elegendő, a kulturális tőke más „mértékegységét” pedig nem lenne egyszerű kitalálni. Bár a könyvek számát az „objektívált” kulturális tőke kifejeződésének minősíteni nem problémátlan, annyiban jogosult a használata, hogy a kutatók időnként találtak szignifikáns különbséget a kulturális tőke két meghatározójának hatása között.⁵

Igaz, előfordulhat, hogy ezen hatások különbsége váratlan mintát mutat: példának okáért, amikor kiderül, hogy a szülők magasabb iskolai végzettsége pozitív, az általuk birtokolt könyvek száma negatív összefüggést mutat a másokba vetett bizalom szintjével. „...[A]zok a gyerekek, akiknek szülei⁶ magasabb iskolai végzettségűek, alighanem részletesebb, megnyugtatóbb magyarázatot kapnak az őket foglalkoztató kérdésekre, és kevésbé maradnak magukra esetleges dilemmáikkal. Az objektívált kulturális tőkét kifejező könyvek száma ezzel ellentétes hatást mutat: minél több könyvet birtokol egy család, annál kisebb az esélye, hogy az ott felnövő gyerek bizalommal lesz mások iránt. Ennek hátterében az állhat, hogy az objektívált kulturális tőkét felhalmozó családok abban az értelemben eltávolodtak a társadalomtól, hogy a hétköznapi interakciók helyett a könyvekkel való viszonyukban konstruálják valóságukat. Ez az eltávolodás, mint minden egyéb izoláció, bizalmatlanságot szül, ami a családban felnövő fiatalra is átöröklődhet” (102). A recenzens nagy önuralommal legyűri ironikus megjegyzésekre irányuló, amúgy is erős hajlamát, s csak annyit jegyezne meg, hogy nem tartja meggyőzőnek a „magasabb iskolai végzettség” → „részletesebb világmagyarázat” összefüggést sem, azt pedig különösen nem, hogy a „részletesebb/kidolgozottabb” magyarázat okvetlenül „megnyugtatóbb” lenne. (Sőt). Ha pedig azt a régi – de e sorok szerzőjének rokonszenves – mítoszt, mely szerint a könyvek közelebb visznek a társadalomhoz, hisz’ olyan emberekkel „hoz minket össze”, akikkel a hétköznapi életben sosem találkozánk, s ezáltal növeli másság-kezelő potenciálunkat, nem is kell okvetlenül elfogadni, azért a másik végletbe még kevésbé kell beleesni – a valóság mindig konstruált, s ha ez konstrukció könyveken keresztül (is) történik, akkor ez a valóság csak gazdagodhat általa.

A recenzió gondolatmenete szempontjából az utolsó bekezdés tanulsága: a korábban említett *értelmezési szükséglet* nagyon gyakran *értelmezési kényszerré* alakulhat, miközben a szerző nem okvetlenül érdekelt abban, hogy minden összefüggéshez, vagy minden lehetséges, de a kutatásban nem kimutatható összefüggéshez azonos színvonalon álló magyarázatot dolgozzon ki.

Megtévesztő látszat, ha az utolsó fejtegetésekből úgy tűnhet, hogy komoly kifogásaim lennének a *Demokratikus kultúra* változóképző technikáival szemben. Inkább csak egy általános bizonytalanság van bennem,

5 „...Míg az objektívált kulturális tőkét kifejező könyvek számával pozitív összefüggést mutatott a nemzeti szimbólumok használata, addig az iskolatípussal negatívat: a szakiskolások között a legnagyobb a valószínűsége a nemzeti szimbólumok lakáson belüli használatának” (66).

6 A táblázatban viszont, amelynek kommentárját idézem, csak az apa iskolai végzettsége szerepel (31. ábra, 101) [DCs].

amely nem a konkrét műnek, mint inkább tudományunk bizonytalan alapjainak szólnak, valamint néhány konkrét változóval kapcsolatban vannak kisebb problémáim.

Az általános bizonytalanságot az okozza, hogy hiába „védjük le magunkat” azzal, hogy nem vizsgáljuk, hogy „objektíve volt-e” valamilyen esemény vagy olyan módon történt-e, ahogy azt az adatközlő elmeséli, hanem „sokkal inkább” az érdekel bennünket, „hogya családi emlékezet ezt számon tartja-e” (24), és ha igen, akkor milyen módon. Sajnos azonban, sosem lehetünk biztosak abban, hogy az ilyen szociálkonstruktivista érvelések mikor válnak a szociológusok „savanyú a szőlő”-típusú racionalizálásává (Elster 1983). A *Demokratikus kultúra* alapját képező kutatás vezetője, Csákó Mihály egy publikációjában – amely, hogy, hogy nem, ismét a *socio.hu*-ban jelent meg – elismeri, hogy a gyerekek válaszai alapján a következő kép rajzolódik ki: a Kádár-korban

– szüleik 3,8%-a (a rokonaik 8,7%-a) „vett részt ellenzéki tevékenységben”, ugyanakkor

– szüleik 1,9%-a (rokonaik 7,2%-a) volt párttag (Csákó 2014: 105.) Csákó itt kénytelen megjegyezni, hogy 1986 végén a párttagok száma elérte a 883 ezer főt, míg ha azt is az „ellenzéki tevékenységhez” számítjuk, hogy valaki egyszerűen elolvasott legalább egy szamizdat kiadványt – akkor az „ellenzékiek” száma 1986 végéig maximum ezres nagyságrendű lehetett. Csákó óvatosan idézőjelbe tett „óvatos feledékenységről” ír – én inkább úgy fogalmaznék, hogy a múlt megkonstruálása nem csak a politikai/ideológiai nagyüzemekben, nem csak az 1984 orwelli világában, hanem a mai magyar demokrácia családi „fusijaiban” is folyamatosan zajlik; az idézett cikk címeként „Családi emlékezet és történelem” helyett a „Családi múltkonstruálás” pontosabb lett volna.

Konkrét problémáim gyökere bizonyos mértékben szintén szakmánk alaplilemmáival kapcsolatos: ma már nyilván komolytalan lenne egy olyan vizsgálat, amely komplex attitűdöket, jelen esetben a demokráciához való viszonyt egyetlen dimenzió mentén, egyetlen változóval összevetve vizsgálná. A változók szaporítása viszont a kapcsolati rendszer kezelhetetlenségével fenyeget: a *Demokratikus kultúra* – 22 változócsoporthoz összesen – 57 változóval dolgozik⁷ (14–20). Nem csoda, ha grafikusán ábrázolva, a „kutatás hipotetikus oksági modellje” (1. ábra, 13) a szó hétköznapi értelmében nem segíti a könyvben feltárt összefüggések megértését, mint inkább demonstrálja az elemzés szakmai kiforrottságát. Hasonló funkciót töltenek be a további ábrák (45, 79, 96, 112, 132) – legalábbis erre utal, hogy a szerző ezeket már nem oksági modelleknek, hanem *útmodelleknek* nevezi, miközben már a bevezető oldalakon leszögezi: „Ezek abban a szigorú módszertani értelemben nem útmodellek, hogy céloom nem a hatások összeadó erősségének pontos kiszámolása. Ennek, a szerteágazó és bonyolult összefüggéseket figyelembe véve sem értelme, sem realitása nem lenne. Ehelyett pusztán arra töreksem, hogy az állampolgári kultúra különböző aspektusainak kialakulásában szerepet játszó tényezők oksági térképét felrajzoljam, és bemutassam, hogy miként befolyásolják a független és közbenjövő változók a politikai szocializáció folyamatát” (20).

A változók szaporításának másik következménye, hogy a „45 perc hosszú, önkitöltős kérdőív” (14) átlagosan 47 másodpercet biztosít egy-egy változóhoz felhasznált kérdés(ek) megválaszolására. Persze, az olyan

⁷ Az „antidemokratikus értékekkel való azonosulás főkomponensét” egy változócsoporthoz vettem, noha kétszer egymás után, két sorban is szerepelt; az egyik sorban szereplő kérdésnél nem volt ugyan változónév megadva, de feltételeztem, hogy itt is változóról van szó; apróság, de a kisebbségekkel és a külföldi másságcsoporthoz kapcsolatos ellenérzések nem azonosak az „antidemokratikus értékekkel” (bár gyakran együtt járnak azokkal) (mindhárom esetben 19).

kérdések megválaszolására, mint – genderkutató olvasóimat kérem, ugorják át ezt a mondatot – *a nem*, feltehetően kevesebb idő is elegendő. Maradtak azonban szép számmal olyan kérdések is, amelyek megválaszolására elvileg egy hosszabb időtáv, esetleg a kérdezett egész addigi életének, bizonyos típusú interakcióinak vagy viszonyainak reflexív minősítését igényelné – mindenekelőtt a nevelési szokásokra, a nevelési klímára, a családi érzelmi struktúrára, a családi kommunikáció racionalitására vonatkozó kérdésekre gondolok. Nyilvánvaló, hogy az ilyen kérdésekkel kapcsolatban az egyének már a kérdőív kitöltési szituáció kialakulása előtt kialakították a véleményüket, de ez, nem hogy nem okvetlenül segít, hanem kifejezetten zavaró is lehet: ezek a vélemények ugyanis gyakran, talán tipikusan beépülnek az egyének identitásába és hosszútávú játszmáiba, amelyből ugyan miért lépnének ki egy anonim kérdőív kedvéért. Valószínűleg mindannyian tapasztaltuk már, hogy időnként akár családtagok is képesek egészen elképesztő mértékben másként interpretálni a kapcsolatukat (és ezek a különböző interpretációk ugyanazon kapcsolat esetében is szélsőségesen változhatnak a szituációk és az idő változásával), de szerencsésebb, ha szakmai tapasztalatokra hivatkozunk. Kitűnő példa a *Demokratikus kultúra* egyik esettanulmánya: itt az interjú készítője azonnal észrevette, hogy adott kérdésre „*magától értetődő igenel felel az anya (hisz ez a »normális«), a következő válaszában azonban kifejti, hogy...*” a tényleges válasz a kérdésre határozott „nem” (174) kellett volna, hogy legyen. De különösen ez a helyzet a családi viszonyok, azon belül az anya és lánya közötti viszony kérdésében: „*olyan érzésünk támad, mintha egy tankönyvből mondaná fel az ideális család képletét az anya*” (174). Mivel ebben az esetben a nagylánnyal is készült interjú, nyilvánvaló, hogy „*a valós viszonyok helyett... normatív képzetek alkotják a családi önképet*” (174), de ilyen differenciált kutatói észrevételt csak a 15 esettanulmány esetében lehetett tenni, a 4100 interjú 57–57 változója rejtett ellentmondásait azonban már nem lehetett ilyen könnyen kiszűrni.

Sőt, rendszerint észrevenni sem – miközben a változók között lehetséges igen nagy számú kapcsolat esetében újra meg újra fellép az, amit korábban *értelmezési kényszernek* neveztem. Példának okáért, Sik elméleti megközelítése szempontjából roppant lényeges mind a *családi kommunikáció racionalitása*, mind a *családi érzelmi struktúra* főkomponens (tehát a 22 változócsoporthoz kettő). A kereszthatásokat vizsgálva azonban a szerző kénytelen azzal szembesülni, hogy „*a család érzelmi struktúrája számos csapdalehetőséget rejt magában, amelyek elkerülése kulcsfontosságú abból a szempontból, hogy racionális vitában döntik-e el a vitatott kérdéseket a családtagok. Ennek megfelelően kiemelt fontosságú az a kérdés, hogy milyen feltételek fennállta esetében alakulnak ki a fent említett érzelmi patológiák. Az alábbi regressziós táblázatok ezt a kérdést vizsgálják...*” (35.) Majd következik 3 táblázat („*a szeretethiányos apa regressziós modellje*”, „*a szeretethiányos anya regressziós modellje*” és az „*agresszív nevelési klíma regressziós modellje*”), mely táblázatokban 24 változó bétája (35–36) olvasható. Ezek értékeit a szerző maga azonnal így kommentálja: „*Végigtekintve a fenti regressziós modelleken, mindenekelőtt az alacsony megmagyarázott négyzetösszegekre kell felhívni a figyelmet. Tekintve, hogy ez egyik esetben sem éri el a 10%-ot, az eredményeket óvatosan kell interpretálni, az összefüggést mutató változókra legfeljebb mint bizonyos tendenciák indikátoraira tekinthetünk*” (36). 10%-nál kevesebb – nagyon kevés, főleg azzal összevetve, hogy értelmezési kényszer a 100% felé lökné az összefüggések interpretáltságának „*mutatóját*”.

Egy kiragadott, de az utolsó bekezdés idézetével kapcsolatban álló példa: „*[a] család nagysága... több változón keresztül összefügg az antidemokratikus értékekkel: a nagyobb családokban nagyobb az esélye a nem-*

zeti szimbólumok használatának, a vallásosságnak és a családi szabadidő eltöltésének, amik egyaránt valószínűsítik az azonosulást az antidemokratikus értékekkel” – majd a következő mondatban a szöveg már „a hétköznapi élet szintjén hozott családtervezési döntésekről” szól (82.), mintha kizárólag ezekből következne, hogy adott család hány tagból áll. Recenzens szerint a „családtervezési döntések” hatása a családok méretére nagyon változó (még az egyes családok esetében is, életciklusokként), mértéke időnként a nullához közelít; másrészt, akár e „döntések”, akár a realizálódott családméret (kölcson)hatása bármilyen más tényezővel külön vizsgálatok tárgyát képezhetné – az együttjárásokhoz (ráadásul statisztikailag nagyon kis relevanciával bíró korrelációkhoz) fűzött egy-két mondatos értelmezések nem okvetlenül győzik meg az olvasót, hogy valós „oksági” kapcsolatról van szó. Még akkor sem, ha ezek a gyorsinterpretációk időnként jó meglátásokat tartalmaznak – márpedig számos ilyen magyarázat olvasható a *Demokratikus kultúrában*. Az értelmezési kényszer azonban olyan sok interpretációt követel, hogy óhatatlanul becsúszik néha egy-egy gyengébb magyarázat is, lásd például, a nagycsalád példájánál maradva: „[a]z átlagnál nagyobb családokban az agresszív megnyilvánulások gyakorisága megnő, aminek a hátterében az állhat, hogy a nagyobb családokban sokkal nagyobb a potenciális súrlódások felülete, ami nagyobb arányban vezet agresszióhoz is” (37). Ha a több családi kapcsolat = több konfliktus, több agresszió tételt névértéken elfogadnánk, akkor ebből a család intézményének egy olyan kritikus képe rajzolódna ki, amelyet a szerző nyilvánvalóan nem vallhat magáénak (legalábbis, a műve egésze nem erről szól).

Vagy mégis? „Azokban a családokban, ahol a fiatalok szabadidejük nagy részét töltik otthon, beszélgetéssel, közös TV-nézéssel, nagyobb a stratégiai kommunikáció aránya. Ez az összefüggés arra utal, hogy maga a – tanulás vagy szórakozás helyett – családdal töltött szabadidő bizonyos mértékben óhatatlanul magával vonja a kommunikáció stratégiaivá válását. Az intenzívebb együttlét ugyanis nagyobb felületet kínál a nyílt és rejtett konfliktusoknak. Ennyiben nagyobb próbatétel elé állítja a családtagokat, amelyen nagyobb esély van elbukni is és az uralommentes vita gyakorlata helyett annak korlátozott racionalitású, instrumentális változatát megvalósítani” (33). Az idézett – és feltehetően az értelmezési kényszer „oksági hatása” alatt született – mondatok nyomasztó képet sugallnak a családi életről, míg más szögből rápillantva nyilván Sik Domonkos is elismerné, hogy a „több otthon töltött idő” és a „nagyobb eséllyel stratégiai kommunikáció” csak látszólag mutat összefüggést, mert valamilyen közös okra (példának okáért a fiatal korcsoportján belüli marginalizálódására) vezethetők vissza.

Ha már a család témájánál tartunk, szóba hoznék egy apróságot: a „*családszerkezet és demográfia*” változócsoporthoz egyik kérdése így szerepel a kötetben: „*Jelöld be⁸ mindazokat, akikkel itt együtt élsz!*” Majd a szerző két változót rendelt egy kérdéshez: „*együttlakók száma*” – ami teljesen rendjén is van – és „*elváltak-e a szülők*” (15). Lehet, hogy e szempontból felületesen olvastam a könyvet, de nem emlékszem rá, hogy az „*elváltak-e*” dimenzió szerepelt volna az elemzésben – ha igen, akkor a szerző és az olvasók elnézését kérem; ha viszont nem, akkor kíváncsi lennék rá, hogy miért nem? Ha az elvált családban élők semmilyen dimenzióban nem különböztek szignifikáns mértékben a többiekétől, akkor ez bizony információértékű a kortárs hazai szakmai és szakmán túli diskurzusok számára. Ha a szerző „*nem akart belemászni*” ebbe a kérdésbe, azt igazán meg

8 Szóban ugyan általános, hogy *tanáraik* letegeznek a középiskolai diákokat, de írásban – pl. dolgozatban – ez már sokkal ritkább, az érettségi feladatok pedig hangsúlyozottan magázzák a tanulókat.

tudom érteni,⁹ ugyanakkor kíváncsiskodnék, hogy vajon miért csak a házasságok megléte/felbomlása érdekelte őket, ha családszerkezetről van szó? Magyarországon 1990-ben a gyerekek 13,1%-a született házasságon kívül, 1999-ben 27,9%, s ha a tendencia folytatódik (2013-ban a mutató már 46% fölé volt), akkor a *Demokratikus kultúra* válaszolóinak gyermekei között a házaspárok gyerekei és az elváltak gyerekei még együtt is kisebbséget fognak jelenteni.

Félreértés ne essék: a fentiekkel nem azt akarom sugallni, hogy a szimplifikált, néhánydimenziós magyarázatokat részesíteném előnyben a *Demokratikus kultúrában* bemutatott bonyolult megközelítéssel szemben. Roppant érdekesek például azok az oldalak, amelyeken Sik vitába száll azokkal a megközelítésekkel, amelyek a kortárs antidemokratikus radikalizmust kívánják magyarázni, rendszerint bizonyos leegyszerűsítésekkel (85–89). Mindezt azonban nem akarom ismertetni, mivel inkább a könyv elolvasására biztatom e recenzió olvasóit.

Ezen kívül reményeimet fejezném ki, hogy végül a következő benyomás alakult ki e sorok olvasóiban: a recenzens dicsérte a szerzőt, elismeréssel illette a kötetet, és kritikáját, illetve bizonytalanságát fejezte ki – a *szociológiai tradíció* néhány előfeltevésével és technikájával szemben. E kételyeket remélhetően ugyanazok fogják „értékelni”, akik a *Demokratikus kultúrában* is fontos és hasznos olvasmányt fognak látni. Kedves Sik Domonkos, várjuk a folytatást.

HIVATKOZÁSOK

- Csákó M. (2014) Családi emlékezet és történelem. *socio.hu* 1, 81–107. Hozzáférhető: http://socio.hu/uploads/files/2014_1/4csako.pdf [letöltve: 2015-02-20]
- Dupcsik Cs. (2013) Mire jó a szociológiaelmélet? Sik Domonkos: A modernizáció ingája. Egy genetikus kritikai elmélet vázlata. *socio.hu* 3, 71–76. Hozzáférhető: <http://socio.hu/9pdf/7dupcsik.pdf> [letöltve: 2015-02-20]
- Elster, J. (1983) *Sour grapes: Studies in the Subversion of Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sik D. (2014) A klasszikus és késő modernitás egyesített elmélete. *socio.hu* 4, 151–181. http://socio.hu/uploads/files/2014_4/7sik_tanulmany.pdf [letöltve: 2015-02-20]
- Sik D. (2015) Klasszikus és késő modernitás a rendszerváltás utáni Magyarországon. *socio.hu* 1 [jelen számban].
- Sik D. (2012) *A modernizáció ingája. Egy genetikus kritikai elmélet vázlata*. Budapest: ELTE Eötvös.

9 A *Demokratikus kultúrában* elemzett kutatás vezetője, a már idézett Csákó Mihály megtette, a *socio.hu* hasábjain, egy olyan vitában, amelyet a recenzens (még a lap főszerkesztőjeként) kezdeményezett; a recenzens is tervezett hozzászólást, de ezt végül – a vitacikkek gyűjtése közben beszerzett, hm, szakmai traumák hatására – sosem írta meg.